

МЕЛИКОВ Р. Г.,
магістр права, аспірант кафедри
міжнародного та європейського права
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 341.2. 341.3

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.6.46>

АВТОНОМНІ СИСТЕМИ ОЗБРОЄННЯ ТА ПРИНЦИП РОЗРІЗНЕННЯ В МІЖНАРОДНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ ПРАВІ

У статті висвітлюється проблематика застосування встановленого в міжнародному гуманітарному праві принципу розрізнення до автономних систем озброєнь. Відзначається, що автономні системи озброєнь набувають все більшого значення в міжнародних та неміжнародних збройних конфліктах, уже наявні повідомлення про вбивства ними людей. Поступ воєнної технології неможливо зупинити, проте його треба врегулювати та зробити так, щоби він відповідав приписам міжнародного гуманітарного права.

У статті наголошується, що принцип розрізнення є одним із найдавніших та одним із найбільш укорінених звичаєвих принципів міжнародного гуманітарного права, що закріплені у Додаткових протоколах до Женевських конвенцій. Будь-яка система озброєння повинна відповідати цьому принципу. Серед фахівців склався консенсус, що застосування автономних систем озброєння може порушувати принцип розрізнення, було запропоновано декілька можливих поглядів на те, як принцип розрізнення має застосовуватися до автономних систем озброєння.

Досліджуються різні підходи до застосування принципу розрізнення до автономних систем озброєння та відповідальності за таке застосування. Досліджуються можливі рішення щодо використання принципу розрізнення автономними збройними системами, як-от програмування для атаки лише конкретного типу об'єктів та програмування для атаки у відповідь. Вказується, що кожне з таких рішень не може розглядатися як універсальне. Наголошується на необхідності напрацювання єдиного підходу до відповідальності людини за дії автономних систем озброєння, що базувався б на стандартах відповідальності, які існують у міжнародному публічному праві та міжнародному гуманітарному праві. Робиться висновок про необхідність подальшого обговорення досліджуваної проблематики із залученням учених, практиків та представників громадськості.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, принцип розрізнення, автономні системи озброєння, бойові дрони, відповідальність у міжнародному гуманітарному праві.

Melykov R. H. Autonomous weapons systems and the principle of distinction in international humanitarian law

The article covers the issue of application of the principle of distinction established in international humanitarian law to autonomous weapons systems. It is noted that autonomous weapons systems are becoming increasingly important in international and non-international armed conflicts, and there are already reports of killings. The progress of military technology cannot be stopped, but it must be regulated and made to comply with the requirements of international humanitarian law.

The article emphasizes that the principle of distinction is one of the oldest and one of the most ingrained customary principles of international humanitarian law, which is enshrined in the Additional Protocols to the Geneva Conventions. Any weapons system must comply with this principle. There was a consensus among experts that the use of autonomous weapons systems could violate the principle of distinction, and several possible views were suggested on how the principle of distinction should be applied to autonomous weapons systems.

Different approaches to the application of the principle of distinction to autonomous weapons systems and responsibility for such application are investigated. Possible solutions for using the principle of distinction between autonomous weapon systems, such as programming to attack only a specific type of object and programming to retaliate, are explored. It is stated that each of these solutions cannot be considered universal. Emphasis is placed on the need to develop a unified approach to human responsibility for the operation of autonomous weapons systems, based on the standards of responsibility that exist in public international law and international humanitarian law. It is concluded that it is necessary to further discuss the research issues with the involvement of scientists, practitioners and members of the public.

Key words: *international humanitarian law, principle of distinction, autonomous weapon systems, combat drones, responsibility in international humanitarian law.*

Вступ. Прогрес у галузі озброєнь призводить до виникнення нових бойових систем, які здатні ухвалювати рішення про застосування сили без участі людини. Виникнення таких систем, що позначаються в літературі як автономні системи озброєнь, ставить нові виклики перед міжнародним правом. Це питання є далеко не теоретичним. У березні 2021 р. Рада Безпеки ООН опублікувала доповідь, з якої випливає, що в Лівії мало місце перше в історії вбивство людини роботом під час бойових дій без втручання людини. Рішення на застосування летальної сили автономна система озброєнь ухвалила сама відповідно до закладених до неї алгоритмів [9]. Система діяла в бойовій обстановці проти комбатанта, тож порушення права війни нібито не було, проте ніщо не може виключити помилки. Підтвердженням цього є недавнє використання бойового робота (дрона-літака) в Афганістані, де внаслідок помилки з ідентифікацією цілі загинуло десять мирних людей [8]. В афганському випадку фінальне рішення про застосування зброї схвалила все ж оператор-людина, проте це було зроблено відповідно до інформації з бази даних, яка помилково ідентифікувала ціль як ворожого комбатанта, хоча в реальності це був мирний мешканець, що співпрацював із США. Тобто сама собою помилка ідентифікації трапилася через неправильне тлумачення оператором-людиною дій як ворожих. Така сама помилка могла трапитися і в електронній системі, що оперувала б тими ж самими даними. Відповідно, електронна система могла б прийняти мирного мешканця за законну воєнну ціль та нанести удар. Це вкотре ставить питання про принципову можливість дотримання автономними системами озброєння фундаментальних принципів міжнародного гуманітарного права, зокрема принципу розрізнення.

Постановка завдання. Завданням статті є встановлення того, чи відповідають автономні системи озброєння принципу розрізнення за міжнародним гуманітарним правом, чи створює використання автономних систем озброєння принципово нову реальність у застосуванні принципу розрізнення, та, зрештою, хто нестиме відповідальність за порушення автономними системами озброєння принципу розрізнення.

Результати дослідження. Принцип розрізнення є мало не найдавнішими звичаєвим принципом міжнародного гуманітарного права [4]. Він полягає у здійсненні під час підготовки та ведення воєнних дій чіткого розмежування між цивільними особами і комбатантами, між цивільними та військовими об'єктами з метою забезпечення захисту цивільного населення і цивільних об'єктів від наслідків воєнних дій та зосередження дій військ (сил) тільки проти військових об'єктів противника [5]. Як пишуть М.М. Гнатівський,

Т.Р. Короткий та Н.В. Хендель, сторони конфлікту повинні завжди розрізняти цивільне населення й комбатантів, а також цивільні й військові об'єкти та відповідно спрямовувати свої дії виключно проти військових об'єктів [2, с. 28–29]. Можна констатувати наявність консенсусу серед фахівців, що автономні системи озброєння повинні відповідати принципу розрізнення так само, як і будь-яка інша зброя [6, с. 104].

Принцип розрізнення складається із двох компонентів. По-перше, сторони збройного конфлікту повинні мати можливість розрізняти цивільних осіб і ворожих комбатантів. По-друге, сторони збройного конфлікту повинні мати можливість розрізняти цивільні та військові об'єкти. Зброя може бути спрямована виключно проти військових об'єктів. Цей принцип кодифіковано у статті 48 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій, відповідно до якої «для забезпечення поваги й захисту цивільного населення та цивільних об'єктів сторони, що перебувають у конфлікті, повинні завжди розрізняти цивільне населення й комбатантів, а також цивільні і військові об'єкти та відповідно спрямовувати свої дії тільки проти військових об'єктів» [3]. Велике значення має також норма частини 4 статті 51 Протоколу, відповідно до якої «напади невідвільного характеру заборонено». До нападів невідвільного характеру стаття, зокрема, відносить такі напади, за яких застосовуються методи або засоби ведення військових дій, які не можуть бути спрямовані на конкретні військові об'єкти, або такі напади, під час яких застосовуються методи і способи ведення військових дій, наслідки яких не можуть бути обмежені і які поразяють військові об'єкти й цивільних осіб або цивільні об'єкти, не розрізняючи їх.

Якщо говорити з погляду практики застосування, то варто згадати славнозвісний консультативний висновок Міжнародного Суду ООН щодо правомірності застосування ядерної зброї, у якому цей головний судовий орган Організації Об'єднаних Націй відзначив, що заборона невідвільних нападів є засадничим принципом міжнародного гуманітарного права [10]. Тож зброя, що за своєю природою є невідвільною, заборонена до застосування як у міжнародних, так і в неміжнародних збройних конфліктах.

На жаль, у сучасних збройних конфліктах дотримання принципу розрізнення стає дедалі складнішим, оскільки характер військових операцій еволюціонував від війни проти держави до операцій проти недержавних збройних груп, однак такі виклики не змінили суті принципу: сторони конфлікту повинні розрізняти цивільні та військові цілі. На перший погляд принцип розрізнення здається досить простим чорно-білим правилом: потенційна ціль є або військовою, або невійськовою. Військові цілі атакувати можна, невійськові – не можна. Труднощі виникають через те, що ціль може бути класифікована і як цивільна і як військова ціль залежно від контексту.

Принцип розрізнення в тому вигляді, у якому він існує в міжнародному гуманітарному праві, виходить з того, що одна з однією воюють дві організовані армії, у яких комбатанти носять форму та знаки розрізнення. Усі комбатанти дотримуються міжнародного гуманітарного права, тож невійськові цілі належним чином помічені (наприклад, знаком червоного хреста чи червоного півмісяця). Але така ідеальна ситуація в сучасних збройних конфліктах спостерігається далеко не завжди. Тож і застосування принципу розрізнення починає вимагати не просто ідентифікації цілі, але і складного аналізу її поведінки в певному контексті [7, с. 84]. Наприклад, як відрізнити бойовика, який пересувається на автомобілі, наповненому вибухівкою з метою нападу, від мирного жителя, що пересувається на такому самому автомобілі, бо розвозить їжу? Саме таке питання стояло перед оператором дрона в Афганістані в ситуації, що описана вище в цій статті. І якщо навіть оператор-людина, що мала досить часу для аналізу й оцінки ситуації, помилилася, то сумнівно, чи штучний інтелект коли-небудь матиме належну здатність розрізняти поведінку людини й контекст ситуації, що роблять певну ціль законною з погляду міжнародного гуманітарного права.

Можна визначити декілька ключових проблем щодо здатності штучного інтелекту автономної системи озброєнь відрізнити військові цілі від цивільних. Серед головних – нездатність машинного інтелекту розрізняти нюанси людської поведінки та можливі помилки в роботі програмного забезпечення машинного розуму.

Розрізнення вимагає оцінки, заснованої на особистому сприйнятті. Хоча наявна технологія тепер наближається до можливості розрізнити людський і нелюдський об'єкти, вона ще не може створити необхідне розмежування між цивільним і комбатантом із достатньою чіткістю. Уже ця суто матеріальна здатність диференціації є технологічною проблемою, яку деякі експерти з робототехніки вважають непереборною. Але навіть якщо припустити, що відбудеться значний прогрес у технологіях сприйняття програмним забезпеченням зовнішнього світу, залишається питання, чи дуже складні процеси оцінки й оціночні судження, яких потребує обов'язок розрізнення, зможуть коли-небудь оброблятися за допомогою алгоритмів.

Проблема посилюється в неміжнародних збройних конфліктах, які зараз стали типовою ситуацією збройного конфлікту. У них цілі є законними лише в тому разі, якщо вони безпосередньо беруть участь у бойових діях або мають такий намір. Такі поняття, як «асиметрична війна» та «міська війна», свідчать про труднощі, які можуть виникнути в розмежуванні між нерегулярними бойовиками й іншими законними об'єктами, з одного боку, і цивільним населенням, з іншого. Проте, як підкреслюють А.О. Кориневич і О.А. Мартиненко, навіть специфічна кваліфікація неміжнародних збройних конфліктів вимагає дотримання основних положень МГП, спрямованих на мінімізацію жертв серед цивільного населення, насамперед – принципу розрізнення та принципу сумірності (пропорційності) під час здійснення військових операцій, а також ужиття запобіжних заходів у разі організації нападу. Так само актуальні норми, що забороняють порушення права збройних конфліктів у порядку репресалій проти осіб і об'єктів, які користуються захистом за міжнародним гуманітарним правом (насамперед – цивільних осіб і об'єктів, медичного персоналу та транспорту тощо) [1, с. 30].

Комбатанти в таких збройних конфліктах зазвичай не носять уніформи чи знаки розрізнення, або роблять це нерегулярно та безсистемно. Тож їх неможливо ідентифікувати на підставі таких знаків. Ідентифікація і розрізнення відбувається з урахуванням людської поведінки та її інтерпретації. У разі використання штучного інтелекту постає питання про оцінку та тлумачення ним людських намірів. І далеко неочевидно, що штучний інтелект буде здатним виконати вимогу розрізнення в таких заплутаних ситуаціях.

Такі міркування викликають до життя аргумент, що нерідко використовується в дискусії стосовно автономних систем озброєння, про те, що тільки людина здатна оцінити поведінку іншої людини з етичного погляду, що є вирішальним для рішення про застосування зброї в ситуації невизначеності. Однак така оцінка за визначенням не піддається машинному програмуванню [11, с. 28].

У літературі дебатуються кілька можливих рішень щодо ситуацій, коли застосування зброї є абсолютно виправданими за будь-яких супутніх обставин. По-перше, штучному інтелекту можна дозволити застосовувати зброю тільки у відповідь, тобто в разі здійснення відкритого нападу з використанням зброї. Друге можливе рішення – використання зброї не проти людей чи об'єктів, а проти іншої зброї. Тобто завданням штучного інтелекту має стати не ідентифікація й оцінка людської поведінки, а ідентифікація конкретних об'єктів матеріального світу, які є зброєю. Існує можливість також запрограмувати роботу залежно від поставленого завдання на знищення лише конкретного об'єкта (наприклад, безпілотний літальний апарат може бути запрограмований на знищення лише танків).

Такі рішення значно зменшують ризик помилкового використання летальної зброї проти невійськових об'єктів, однак цілком таку ймовірність не виключають. Окрім того, такі рішення мають обмежене застосування. Не становить проблеми запрограмувати систему протиракетної оборони на дії суто проти балістичних ракет, а не, наприклад, проти цивільних літаків. Проте це рідкісна ситуація. Значно частіше сучасні бойові роботи використовуються саме в ситуації міської герильї, що сповнена невизначеностей.

Окрім слабкості програмного забезпечення, постає питання про можливу відповідальність за порушення цього принципу. Очевидно, що штучний інтелект не може нести такої відповідальності. Відповідальність завжди покладатиметься на людину, і це приводить

до питання про ступінь контролю, що людина має над автономною системою озброєння, і чи є такий ступінь достатнім для встановлення причинно-наслідкового зв'язку між дією робота та наслідками, що настали, у вигляді порушення міжнародного гуманітарного права.

Визначення автономних, напівавтономних та цілком автономних систем зазвичай спирається на цю відмінність ступеня людської участі в управлінні. Термін «повністю автономна зброя» стосується як типів зброї поза керуванням, так і типів зброї, яка дозволяє людині перебувати в управлінні, але фактично є зброєю поза циклом, тому що контроль значно обмежений.

Центральне місце в дискусіях щодо автономних систем озброєнь посідає питання про ступінь людського контролю. В основі поняття людського контролю лежать три ідеї.

По-перше, проста присутність людини або «перебування в управлінні» не є достатньою умовою для контролю (військової) діяльності. Такий контроль недостатній, оскільки можна бути в управлінні або впливати на деякі частини системи, але не мати можливості впливати на інші частини або просто не мати достатньої інформації.

По-друге, контроль у сенсі навмисних дій може також не бути достатньою умовою для значущого контролю, наприклад, якщо в людини немає психологічної здатності адекватно реагувати в обставинах, що склалися, і/або вона не може оцінити реальні можливості системи, з якою вона взаємодіє.

По-третє, юридична відповідальність за різні форми поведінки встановлюється за різними правилами. Стандарт відповідальності за порушення міжнародного права (стандарт ефективного контролю) відрізняється від стандарту відповідальності за порушення міжнародного чи внутрішнього кримінального права. Це створює низку практичних проблем із доведенням контролю в конкретних ситуаціях, спричиняє ризик утворення «лакун» контролю, у яких неможливо буде встановити, хто саме (яка особа і яка держава) несе відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права роботом.

На базовому рівні вимога використання значного людського контролю ґрунтується на двох передумовах:

1. Машина, що здійснює силову дію та працює без будь-якого людського контролю, неприйнятна.
2. Натискання людиною кнопки «вогнь» у відповідь на показання з комп'ютера без його обізнаності, усвідомленості та розуміння є недостатнім, щоб уважатися «людським контролем».

Існують різні думки щодо підзвітності автономних систем та контролю оператора: оператор має бути відповідальним лише за випадки необережності; кінцева мета повинна полягати в забезпеченні чіткого функціонування автономної зброї під контролем та параметрах, закладених відповідальною командою; ніхто не може бути притягнутий до відповідальності за можливі результати, тому виникне прогалина у відповідальності. Багато питань, що стосуються відповідальності, виникають через розмитість та неясність ставлення до автономних систем озброєння як до інструментів або як до моральних та юридичних агентів. Це заважає дотриманню вимог людського контролю над атаками в кожному конкретному випадку.

Відповідальність командира (command responsibility) вимагає його «ефективного контролю» над підлеглими: якщо командир не може здійснювати ефективний контроль, він не може бути притягнутий до відповідальності за недбалість відповідно до доктрини командування. Якщо розглядати автономні системи озброєння як інструменти, а не агенти, то немає можливості використовувати цю структуру для реалізації вимоги контролю людини над прямими атаками. У цьому разі необхідно уточнити обов'язки командирів і операторів відповідно до наявних правових понять, як-от «сувора відповідальність або невиконання обов'язків».

Висновки. Дебати щодо правил і стандартів, які мають застосовуватися до розроблення АСВ, усе ще перебувають на початковій стадії, як і самі системи. Є ще багато невирішених питань, зокрема й щодо рівня, на якому повинен знадобитися значний людський

контроль, чи є значущий людський контроль всеосяжною концепцією для забезпечення дотримання законів війни, чи це зовсім новий окремий принцип, а також стосовно того, чи є значущий людський контроль придатною концепцією регулювання людського контролю в автономних системах озброєння. Необхідне подальше обговорення цих питань та всебічний діалог, у якому брали б участь не лише експерти, а й представники широкої громадськості.

Список використаних джерел:

1. Війна і права людини : дослідження Української Гельсинської спілки з прав людини / за ред. А.О. Кориневича, О.А. Мартиненка. Київ, 2015. 42 с.
2. Гнатовський М.М., Короткий Т.Р., Хендель Н.В. Міжнародне гуманітарне право: довідник для журналістів. Одеса : Фенікс, 2015. 93 с.
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р.
4. Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Норми. URL: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/ukr-irrc_857_henskaerts.pdf (дата звернення: 07.11.2021).
5. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у збройних силах України, затв. наказом Міністерства оборони України № 164 від 23.03.2017 р.
6. Котляренко О.П., Приполова Л.І. Теоретико-правові аспекти легалізації зброї зі штучним інтелектом: до питання конвенціональної регламентації. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 103–106.
7. Магда Є.М. Гібридна війна: сутність і структура феномену. *Міжнародні відносини*. 2014. № 4. С. 82–85.
8. Помилковий удар із дрона в Афганістані. США запропонували родичам жертв компенсації. URL: <https://news.liga.net/ua/world/news/oshibochnyy-udar-s-drona-v-afganistane-ssha-predlozili-rodstvennikam-jertv-kompensatsii> (дата звернення: 07.11.2021).
9. Final report of the Panel of Experts on Libya established pursuant to Security Council resolution 1973 (2011). URL: https://www.ecoi.net/en/file/local/2047327/S_2021_229_E.pdf (дата звернення: 07.11.2021).
10. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons (Advisory Opinion), ICJ Reports (1996).
11. Petman J. Autonomous Weapon Systems: Out of the Loop. Layout & taitto: Unigrafia Oy Painatus : Unigrafia Oy. Helsinki, 2017. 78 p.

